

หัวใจสำคัญของวิถีชีวิตวัฒนธรรมกะเหรี่ยง และคุณูปการของการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน¹

การทำความเข้าใจกับวิถีชีวิตกะเหรี่ยงนั้น จำต้องทำความเข้าใจเรื่องเพาะปลูกแบบไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยง อย่างไรก็ตาม การทำไร่หมุนเวียนนี้ได้ถกเถียงระหว่างรัฐบาลกับชาวกะเหรี่ยงเพราะรัฐมองว่าการทำไร่หมุนเวียนเป็นการทำลายป่า กะเหรี่ยงอธิบายว่า การทำไร่หมุนเวียนเป็นการเกษตรกรรมที่สอดคล้องกับการดำรงชีวิตอยู่ของป่า ทำให้ป่ากลับฟื้นคืนมาได้และเป็นระบบการเกษตรกรรมที่ทำให้ชุมชนพึ่งตนเอง เพราะในการผลิตเน้นการบริโภคเป็นหลักแบบเศรษฐกิจพอเพียง มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง ซึ่งในปัจจุบันนักวิชาการในสาขาที่เกี่ยวข้อง เช่น เกษตรศาสตร์ วนศาสตร์ นิเวศวิทยา และมานุษยวิทยานิเวศ ต่างก็ยอมรับในความสำคัญในเชิงนิเวศของการทำไร่หมุนเวียน

งานศึกษาไร่หมุนเวียนตามแนวทางสายนิเวศวิทยามนุษย์ (human ecology) ในยุคต้นๆที่สำคัญในเมืองไทย คือ Farmers in the Forest : Economic Development and Marginal Agriculture in Northern Thailand, (Peter Kunstadter, E.C. Chapman, Sanga Sabhasri edited, 1978) ซึ่งเป็นการร่วมทำวิจัยระหว่างนักสังคมศาสตร์และนักวิทยาศาสตร์ ในการศึกษาปัญหาเกษตรกรรมบนที่สูง โดยพยายามชี้ให้เห็นถึงความหลากหลายของระบบการทำไร่หมุนเวียนในภาคเหนือของคนไทย ซึ่งไม่ใช่ระบบเกษตรที่จำกัดอยู่เฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงเท่านั้น แต่ชนพื้นราบเองก็มีส่วนในการทำไร่บนที่สูง ซึ่งจำแนกระบบการทำไร่หมุนเวียนในภาคเหนือขณะนั้นออกเป็น 4 ระบบด้วยกัน คือ

1. ระบบที่ทำการเกษตรซ้ำพื้นที่ในระยะสั้นและทิ้งให้ไร่ฟื้นตัวในระยะสั้น (ชนพื้นราบ)
2. ระบบที่ทำการเกษตรซ้ำพื้นที่ในระยะสั้นและทิ้งให้ไร่ฟื้นตัวในระยะยาว (ลัวะและกะเหรี่ยง)
3. ระบบที่ทำการเกษตรซ้ำพื้นที่ในระยะยาวและทิ้งให้ไร่ฟื้นตัวในระยะยาว (ม้ง)
4. สวนดอกไม้ยืนต้นถาวร/สวนเมี่ยง (ไม่จำกัดกลุ่มชาติพันธุ์)

นอกจากนี้ยังชี้ชัดว่า ชุมชนที่ทำไร่หมุนเวียนมีการติดต่อสัมพันธ์ซื้อขายแลกเปลี่ยนกับตลาดมาเป็นเวลานาน จึงไม่ใช่ชุมชนปิด และไม่ได้ผลิตเพื่อยังชีพเพียงอย่างเดียว ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของ

¹ ใน คณะกรรมการอำนวยการบูรณาการเพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง. 2554. แผนนโยบายและหลักปฏิบัติในการฟื้นฟูวิถีชีวิตชาวกะเหรี่ยง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 19-29

งานศึกษา Farmers in the Forest มาจากงานศึกษาวิทยาศาสตร์กายภาพ ของสง่า สรรพศรี และคณะ เรื่อง การจัดการดินในไร่หมุนเวียนของชาวกะเหรี่ยงและลัวะ ซึ่งพบว่าหากการรักษารอบการหมุนเวียนไว้ได้ระหว่าง 7-12 ปี ธาตุอาหารในดินจะคืนสมบูรณ์เต็มที่ ให้ผลผลิตที่ดี งานศึกษานี้ยังชี้ให้เห็นถึงบทบาทของทรัพยากรในป่าและพื้นที่เกษตรอื่นๆ เช่น นาและสวน ในการผลิตอาหารให้กับครัวเรือนที่ทำการผลิตแบบไร่หมุนเวียน

ระบบไร่เลื่อนลอยที่เคยพบแบบเหมารวมระบบทั้งหมดนั้นมาจากระบบที่ 3 ซึ่งเป็นระบบที่ทำการเกษตรซ้ำพื้นที่ในระยะยาวและทิ้งให้ไร่ฟื้นตัวในระยะยาว ซึ่งระบบนี้เคยเข้าใจว่าเป็นการบุกเบิกป่าใหม่ เพราะทิ้งให้มีการฟื้นตัวยาวนานมาก จนบางที่กลายเป็นป่าจริงๆ ขณะเดียวกันระบบนี้เคยอิงกับการทำไร่ผืน เมื่อมีกฎหมายห้ามทำผืน ระบบนี้ก็ถูกห้ามทำไปด้วย และกล่าวหากันว่าเป็นไร่เลื่อนลอยและทำลายป่า ซึ่งระบบไร่หมุนเวียนที่เราพูดถึงในขณะนี้ เป็นระบบที่ 2 ซึ่งเป็นระบบที่มีการทำเกษตรซ้ำพื้นที่ในระยะสั้นและทิ้งให้ไร่ฟื้นตัวในระยะยาว กลุ่มชาติพันธุ์ที่ใช้ระบบนี้คือ ลัวะและกะเหรี่ยงและเป็นระบบที่ถูกค้นพบจากนักวิจัย ทั้งชาวต่างประเทศและชาวไทยว่าเป็นระบบสร้างเสถียรภาพให้กับระบบนิเวศตลอดมา

ไร่หมุนเวียนกับการรักษาความหลากหลายพันธุ์พืชและแหล่งอาหาร

การทำไร่หมุนเวียนเป็นกระบวนการสำคัญในการรักษาความหลากหลายพันธุ์พืชและแหล่งอาหาร ตลอดทั้งปี งานวิจัยของอานันท์และคณะ (2547) ได้ค้นพบว่าความหลากหลายของพันธุ์พืชที่อยู่ในไร่หมุนเวียน มีสูงถึง 207 สายพันธุ์ ในภูมิภาคไร่หมุนเวียน งานศึกษาที่บ้านแม่จอกหลวง หมู่ 8 ตำบลป่าแป๋ อำเภอมะแมง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีการปลูกพันธุ์พืช 40 ชนิด 130 สายพันธุ์ เพราะระบบนี้เป็นการเก็บรักษาพันธุ์ผ่านกระบวนการปฏิบัติการ หรือ in situ นั่นเอง พื้นที่ไร่หมุนเวียนไม่ได้ผลิตแต่ข้าวอย่างเดียวเท่านั้น แต่ผลิตพืชผักอื่นๆอีกหลายชนิด สามารถยังชีพให้กับครอบครัวผู้ทำไร่หมุนเวียนได้ตลอดทั้งปี และมีความแตกต่างในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งจะยกตัวอย่างกิจกรรมในบางเดือนเป็นตัวอย่าง

การปลูกหวานจะเริ่มตั้งแต่ปลายเดือนมีนาคมหลังจากเผาไร่ใหม่ๆ ราวปลายเดือนเมษายน ผักบางชนิดก็สามารถเริ่มเก็บมาทำอาหารได้แล้ว เช่น ต้นอ่อนผักกาดและยอดฟักทองที่ปลูกตามริมลำห้วยลำธาร เป็นต้น ดังลำนำบทหนึ่งที่ได้กล่าวถึงเรื่องราวอาหารที่เริ่มเก็บกินได้ในช่วงนี้มีคำกล่าวที่ว่า “เดือนเมษายนจะสิ้นสุดและเดือนพฤษภาคมจะเริ่มต้น ฝนฟ้าโปรยปรายลงมา ทำให้เมล็ดผักกาดแตกใบอ่อนเขียวขจีไปทั่วท้องไร่”

ช่วงกลางเดือนพฤษภาคมที่เข้าสู่ฤดูฝน พันธุ์พืชหลายอย่างที่ถูกหวานเมล็ดลงไปก็จะงอกเป็นต้นอ่อนออกมา และเริ่มเก็บทำเป็นอาหารได้ เช่น ต้นอ่อนกะเพราแดง (ห่อวอ) ยอดฟักเขียว ผักชี ผักชีฝรั่ง ต้นหอม สารระแห่น เป็นต้น เดือนพฤษภาคมเป็นเดือนแห่งการแตกหน่อ แตกกหัว แตกเมล็ดของพันธุ์พืชทุกชนิด โดยมี

ว่านสี่ทิศ (พอตะงา) เป็นสัญลักษณ์ประจำเดือนนี้ ดังคำกล่าวที่ว่า “เดือนพฤษภาคม ว่านสี่ทิศชูกำนออกดอก”

เดือนมิถุนายน (ลา-นวี) “เดือนมิถุนายน หน่อไม้แทงดิน” อาหารตามธรรมชาติประเภทหน่อไม้แทงหน่อออกมาและมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ เป็นอาหารที่คอยเลี้ยงชาวบ้านได้อย่างเหลือเฟือ และยังมีพืชผักอื่นๆ อีก เช่น ผักขี้แอนป่า (ห่อเต๋อมี) ผักขี้แอนบ้าน (ห่อเต๋อเดอ) ยอดบวบเหลี่ยม (เดเรล่า) ยอดบวบ (เตอะโกซ่า) ยอดมันสำปะหลัง ยอดฝ้าย ยอดกระเจี๊ยบ ยอดมะระ ยอดถั่ว ยอดมะเขือลื่น (ซาโยเต้) ต้นอ่อนหอมชุง (เสอะเกลอ) สารแห่น ต้นหอม ผักชี ตะไคร้ พริก เป็นต้น

เดือนกรกฎาคม (ลาเมาะ) เป็นช่วงเวลาของการเก็บยอดอ่อนและดอกผักกาดที่เรียกว่ากันว่า “เสอะบะแย” พอราวกลางเดือนสิงหาคม เป็นหน้าเก็บข้าวโพด แดงลาย (ดีหมื่อ) แดงส้ม (ดีฉี) เริ่มเก็บลูกอ่อนได้

ในแต่ละเดือนตั้งแต่กันยายนถึงธันวาคม พืชผักจะมีหลากหลาย แต่เดือนพฤศจิกายน (ลานอ) เป็นเดือนที่กะเหรี่ยงได้รับผลผลิตจากไร่ที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะพันธุ์พืชส่วนใหญ่จะให้ผลผลิตในเดือนนี้ ทั้งพืชให้ยอด ผล ดอก ต้น เมล็ด ผัก เหง้า หัว ถั่ว เช่น ลูกบวบ ลูกมะระ ลูกฟักทอง ลูกฟักเขียว ลูกแตงกวา ลูกอ่อนฝ้าย ผักถั่ว เมล็ดถั่ว เมล็ดงา หัวมัน หัวเผือก เหง้าขิง เหง้าข่า เหง้าขมิ้น ต้นอ้อย ต้นข้าวฟ่าง (เปเชอโบ) ดอกกะเพราแดง (ห่อวอพอ) ดอกผักขี้แอน รวมถึงข้าวที่เป็นพืชหลักในไร่ก็ได้เวลาเก็บเกี่ยวในเดือนนี้เช่นเดียวกัน

นอกจากนี้ยังมีระบบ “ไร่เหล่า” หรือไร่พื้นตัวที่ถือเป็นแก่นแกนของเกษตรกรรมระบบนี้ หากปราศจากการพื้นตัวของ “ไร่เหล่า” ความสามารถในการผลิตและความอุดมสมบูรณ์ก็ย่อมหมดไป ชาวไร่หมุนเวียนได้ใช้กลไกการบำรุงรักษาระบบนิเวศผ่านระบบการจัดการ “ไร่เหล่า” ในระบบไร่หมุนเวียน เพราะฉะนั้นระบบ “ไร่เหล่า” ถือเป็นกระดูกสันหลังของการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน พันธุ์พืชหลากหลายชนิดที่ยังเก็บกินได้ที่ขึ้นอยู่ใน “ไร่เหล่า” และใน “ไร่เหล่า” ยังมีพันธุ์พืชมากมายที่ใช้เป็นยาสมุนไพรด้วย เช่น หญ้าสาบเสือ (ซอโพนเกว) ใช้รักษาแผลสด ใบหนาด (พอปกาเหล่า) เปล้าใหญ่ (ชะเกอะวะ) ใช้รักษาแผลฟกช้ำ มะขามป้อม (เสญาซ่า) ใช้รักษาปวดฟัน เส่แก้วโจ้ และเส่วาลอ ใช้รักษาท้องเดิน นอโพและนาปอจอ ใช้แก้ไข้ตัวร้อน เป็นต้น นอกจากนี้ไร่เหล่าเป็นแหล่งอาหาร ที่พักอาศัยและแพร่พันธุ์ของสัตว์ต่างๆ ทั้งสัตว์เลี้ยงและสัตว์ป่านานาชนิดตั้งแต่สัตว์เล็กจนถึงสัตว์ใหญ่

ไร่หมุนเวียนและองค์ความรู้ในการรักษาหน้าดิน

ในการปฏิบัติการไร่หมุนเวียน องค์ความรู้ในการรักษาหน้าดินมีความสำคัญอย่างยิ่ง กระทั่งไม่ใช้วิธีขุดพลิกหน้าดิน การถางไร่ยังคงเก็บตอไม้ไว้ ไม่มีการขุดรากถอนโคน เพราะมันมีบทบาทสำคัญในการยึดโครงสร้างผืนดินไว้อย่างเหนียวแน่น ยากต่อการพังทลายของหน้าดิน ประกอบกับการเลือกพื้นที่ไร่หมุนเวียนไม่ได้เลือกพื้นที่ที่เป็นป่าต้นน้ำ ป่าดิบชื้น และพื้นที่ยอดดอย แต่จะเลือกพื้นที่ที่มีระดับต่ำลงมา ความลาดชันน้อยกว่า อุณหภูมิสูงกว่า สภาพดินจึงมีความแห้งและแข็งแกร่ง รวมถึงขนาดของต้นไม้ไม่ใหญ่ เพราะเป็นพื้นที่ไร่เหล่าที่มีช่วงอายุการฟื้นคืน 7-10 ปีเท่านั้น ทำให้หน้าดินรับน้ำหนักไม่มากเท่ากับป่าต้นน้ำ หรือป่าดิบชื้นที่ไม่เคยมีการแผ้วถางไรมาก่อน

ชาวบ้านบอกว่าในการปลูกข้าวและพืชผักลงในพื้นที่ไร่ จะขุดดินลงเพียงเล็กน้อย โดยใช้เสียม (บอโถ) ที่มีการออกแบบเป็นการเฉพาะกิจ มีขนาดเล็ก รอยเสียมเท่ารอยเท้าแก้งรอยเท้ากว้างเท่านั้น ซึ่งไม่มีผลกระทบต่อชั้นเกิดการพังทลายหน้าดินและทำลายโครงสร้างดิน ในขณะเดียวกันการถางหญ้าพรวนดิน จะใช้เครื่องมือที่เรียกว่า “ขละ” หรือ “ขอตายหญ้า” ซึ่งมีการออกแบบเป็นการเฉพาะกิจเช่นกัน มีลักษณะงอโค้งงอเข้าลักษณะดั่งกล่าวช่วยป้องกันไม่ให้กินเนื้อดินลึกลงไป การถางหญ้าและพรวนดินจะอยู่ในระดับผิวดินเท่านั้น ซึ่งก็หมายถึงการป้องกันผลกระทบต่อโครงสร้างของดินและการพังทลายของหน้าดินนั่นเอง

วิธีการเหล่านี้เป็นภูมิปัญญาสำคัญอันแยบยล และพิถีพิถันในการรักษาและป้องกันการพังทลายของหน้าดินและดินถล่ม เกิดจากประสบการณ์ในการปฏิบัติการและจิตสำนึกในการตอบแทนบุญคุณผืนป่าซึ่งมีความหมายครอบคลุมทั้งดิน น้ำ และพืชพันธุ์ไม้ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน

ไร่หมุนเวียนในฐานะที่เป็นเกษตรธรรมชาติไร้สารพิษ

นอกจากนี้ ไร่หมุนเวียนยังมีคุณูปการต่อชีวิตมนุษย์ในบทบาทการเป็นแหล่งอาหารที่ปราศจากสารพิษ ซึ่งเป็นเรื่องที่สังคมมนุษย์ทั่วโลกในปัจจุบันกำลังหวาดหวั่นอยู่โดยทั่วกัน ทุกประเด็นปัญหาที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรจะได้รับการจัดการโดยวิธีการทางธรรมชาติ โดยอาศัยองค์ความรู้ท้องถิ่นที่สั่งสมมาจากรุ่นสู่รุ่น

ประสบการณ์จริงในการปฏิบัติการ นับว่าการเกษตรรูปแบบไร่มุมนเวียนนี้จะเป็นทางเลือกสำคัญทางเลือกหนึ่งของการเกษตรไร้สารพิษที่ทุกคนกำลังเพียรหาค้นในปัจจุบัน

ไร่มุมนเวียนกับการลดทอนภาวะโลกร้อนและโอกาสในการปรับตัวต่อสภาวะโลกร้อน

หากเราพิจารณาไร่มุมนเวียนกับการลดทอนภาวะโลกร้อนและโอกาสในการปรับตัวต่อสภาวะโลกร้อน จะพบว่าตามหลักเหตุผลทางวิทยาศาสตร์สิ่งที่มีชีวิตทุกชนิดจะมีการกักเก็บคาร์บอนในชีวมวล(biomass) ทั้งจากป่า ต้นไม้ และสิ่งมีชีวิตในดิน การฟื้นตัวของ “ป่าหนุ่ม” จะทำการดูดซับคาร์บอนเพื่อเพื่อการเจริญเติบโตและเป็นที่ยกเก็บคาร์บอนได้ดีกว่า “ป่าธรรมชาติ” หรือ “ป่าแก่” ซึ่งเป็นป่าไม้ที่โตเต็มที่ ซึ่งผลของการจัดการระบบไร่มุมนเวียนจึงก่อให้เกิดความหลากหลายซับซ้อนของพันธุ์พืชที่ก่อเกิด “ป่าไร้เหล่า” ใหม่ขึ้น

“ไร้เหล่า” ซึ่งเป็นกระบวนการสำคัญของระบบไร่มุมนเวียนจึงมีความสามารถในการลดทอนภาวะโลกร้อนได้ดีกว่า “ป่าธรรมชาติ” และในระบบไร่มุมนเวียน ระบบ “ไร้เหล่า” ถือเป็นแก่นแกนของระบบเกษตรระบบนี้ หากปราศจากการฟื้นตัวของไร้เหล่า “ไร้เหล่า” ความสามารถในการผลิต ความอุดมสมบูรณ์ก็ย่อมหมดไป ไร่มุมนเวียนได้ใช้กลไกการบำรุงรักษาระบบนิเวศผ่านระบบการจัดการ “ไร้เหล่า” เพราะฉะนั้นระบบ “ไร้เหล่า” ถือเป็นกระดูกสันหลังของการเกษตรแบบไร่มุมนเวียน Dr.Jurgen Blaser ผู้เชี่ยวชาญด้านป่าไม้นานาชาติได้ตอบข้อถกเถียงเรื่องไร่มุมนเวียนได้สร้างมลภาวะทางอากาศหรือไม่ดังนี้คือ โดยธรรมชาตินั้นป่าที่ฟื้นตัวใหม่อย่างพื้นที่ “ไร้เหล่า” ของไร่มุมนเวียน ต้นไม้จะต้องอาศัยคาร์บอนไดออกไซด์มากในการดูดซับเพื่อเอามาใช้ในการสร้างต้นและใบใหม่ และแน่นอนว่าความจำเป็นในการดูดซับคาร์บอนจะมีมากกว่าป่าที่โตเต็มที่แล้ว เพราะโดยธรรมชาติป่าที่โตเต็มที่แล้วนั้นจะเก็บคาร์บอนได้ดี แต่ความจำเป็นจะดูดซับคาร์บอนมาใช้ย่อมมีความจำเป็นน้อยกว่า นอกจากนี้ ดร.สมศักดิ์ สุขวงศ์ นักวิชาการวนศาสตร์และผู้เชี่ยวชาญป่าไม้ที่มีชื่อเสียงจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ได้ศึกษา “ไร้เหล่า” ที่ฟื้นตัวของไร่มุมนเวียนได้ข้อค้นพบว่า ชีวมวลที่เกิดจากไร่มุมนเวียนในพื้นที่ไร้เหล่าที่ฟื้นตัว 7 ปี จากปีที่หนึ่งจนถึงปีที่เจ็ดมีสะสมมากถึง 42 ตันต่อเฮกตาร์ หมายความว่า การดูดซับคาร์บอนจาก “ไร้เหล่า” ของไร่มุมนเวียนในระยะ 7 ปีนั้นสามารถดูดซับคาร์บอนได้เท่ากับ 42 ตันต่อเฮกตาร์ ซึ่งบ่งบอกว่า “ไร้เหล่า” ในพื้นที่หนึ่งเฮกตาร์สามารถดูดซับคาร์บอนได้ปีละ 6 ตัน สำหรับป่าธรรมชาติผลการศึกษาพบว่า ป่าธรรมชาติพื้นที่ป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรังซึ่งเป็นป่าประเภทผลัดใบ จะมีการผลัดใบประมาณ 10-11 ตันต่อปีต่อเฮกตาร์ เพราะฉะนั้นความจำเป็นในการสร้างใบอ่อนใหม่แทนที่ใบที่ผลัดใบก็ต้องใช้คาร์บอนราว 10-11 ตันเช่นกัน (ประเสริฐและคณะ, 2552) นอกจากนี้ข้อค้นพบล่าสุดจากงานศึกษาของประยงค์ ดอกกล้าใย และคณะ (2553) ศึกษาที่บ้านหินลาดใน จ.เชียงราย พบว่าการหมุนเวียนไร่มุมนเวียน หรือไร้เหล่าจาก 1 ปี ถึง 10 ปี สามารถสะสมคาร์บอนได้ถึง 17,348 ตัน ขณะที่การปล่อยก๊าซจากการ

เผาไร่หมุนเวียนมีค่า 480 ตัน เพราะฉะนั้นมีผลต่อการปล่อยก๊าซเรือนกระจกในชั้นบรรยากาศน้อยมากที่มาจากการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน

จากผลการศึกษาต่างๆ การเกษตรแบบไร่หมุนเวียนจะไม่เพิ่มคาร์บอนในชั้นบรรยากาศ และอีกนัยหนึ่งระบบการเกษตรแบบนี้มีวัฏจักรที่สร้างสมดุลในตัวเองโดยไม่ก่อเกิดคาร์บอนที่จะนำไปสู่การเกิดภาวะโลกร้อนได้ แต่เมื่อใดที่ไร่หมุนเวียนถูกกดดันให้ปรับระยะเวลาการฟื้นตัวลดลงหรือการเปลี่ยนไร่หมุนเวียนให้กลายเป็นไร่ถาวรที่ต้องทำกินซ้ำที่เดิมทุกปี เมื่อนั้นวัฏจักรที่เป็นสมดุลตามธรรมชาติก็จะหมดลงไปด้วยเหตุนี้การเปลี่ยนมาเป็นเกษตรแบบถาวรย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในสร้างภาวะโลกร้อนขึ้นได้

ทั้งนี้ก็มีข้อสังเกตว่า การฟื้นตัวของ “ไร่เหล่า” จะต้องมีอายุยาวนานเพียงพอ จึงสามารถเป็นระบบที่ยั่งยืน ปุ๋ยในดินจะยังคงความอุดมสมบูรณ์ได้ เพราะฉะนั้นสามารถสรุปได้ว่าระบบไร่หมุนเวียน เป็นระบบที่ทำให้คาร์บอนเป็นกลางหรือเกิดสมดุลทางคาร์บอน และไม่มีผลต่อการเป็นสาเหตุที่ก่อเกิดภาวะโลกร้อน ปัญหาสำคัญในการศึกษาไร่หมุนเวียนอยู่ที่วิธีคิด มุมมอง และทัศนคติที่ไม่เข้าใจความแตกต่างระหว่างไร่หมุนเวียนกับไร่เลื่อนลอย โดยเหมารวมว่า ไร่หมุนเวียนคือไร่เลื่อนลอย อีกทั้งไม่ได้ทำการศึกษาอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับหลักปรัชญา ภูมิปัญญาของชาวกะเหรี่ยง แต่กลับนำวิธีคิดของตนในการตัดสินว่าไร่หมุนเวียนคือการทำลายป่าและก่อให้เกิดภาวะโลกร้อน

กล่าวโดยสรุป จะเห็นว่าวัฏจักรของธรรมชาติก็มีกระบวนการสร้างสมดุลให้กับตัวเอง หากมนุษย์เข้าใจระบบธรรมชาติได้อย่างถ่องแท้และเกื้อหนุนระบบธรรมชาติเหล่านี้้อย่างถูกต้องถูกทาง เฉกเช่นเดียวกับชาวกะเหรี่ยงที่เข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติ มีวิธีการดำเนินที่มีความสอดคล้องเหมาะสมกับธรรมชาติ จนตกผลึกออกมาเป็นระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียนที่ถือปฏิบัติมาเป็นหมื่นๆปีและยังคงถือปฏิบัติกันมาจนทุกวันนี้ ไร่หมุนเวียนน่าจะเป็นระบบที่สอดคล้องกับวัฏจักรที่สร้างสมดุลทางธรรมชาติและน่าจะมีใจได้ว่าระบบไร่หมุนเวียนไม่ได้มีส่วนสร้างปัญหาภาวะโลกร้อนเหมือนกับเกษตรกรรมพืชเชิงเดี่ยว

การทำไร่หมุนเวียนกับการเพิ่มขึ้นของประชากร

มักจะมีคำถามกังวลว่าการอนุญาตให้ทำไร่หมุนเวียนในป่านั้น หากจำนวนประชากรเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ก็จะทำให้พื้นที่ทำไร่ไม่เพียงพอและจะมีการบุกรุกพื้นที่ป่าต่อไปเรื่อยๆ จากการศึกษาของอานันท์และคณะ (2547) ศึกษาหมู่บ้านที่ทำไร่หมุนเวียนจำนวน 11 หมู่บ้าน ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ เชียงราย และลำปาง พบว่าเกือบทุกหมู่บ้านมีสัดส่วนการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนลดลงในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา พบว่าอัตราการเพิ่มของประชากรในช่วง 10 ปี (2536-2545) มีค่าต่ำกว่าร้อยละ 2 เมื่อพิจารณาสัดส่วนการใช้ที่ดินทำไร่หมุนเวียนต่อคนในรอบสิบปีที่ผ่านมา ในขณะที่ประชากรเพิ่มขึ้นสัดส่วนการใช้ที่ดินไร่หมุนเวียนกลับลดลง

ประเสริฐและคณะ (2552) ศึกษาเปรียบเทียบ 3 หมู่บ้านในจังหวัดแม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ และ เชียงราย พบว่า ยิ่งชาวบ้านจัดการทรัพยากรดี แหล่งอาหารจะมีมากขึ้น ความจำเป็นในการใช้พื้นที่ทำไร่ลดลง เพราะชาวบ้านมีทางเลือก ชาวบ้านมีการปรับตัวในการทำเกษตรตลอดเวลา ไร่หมุนเวียนหลายพื้นที่ถูกปรับให้เป็นนาขั้นบันได พื้นที่ที่ไม่ได้ทำไร่ก็ปล่อยให้เป็นพื้นที่ป่า หลายพื้นที่ปรับรูปแบบไร่หมุนเวียนมาเป็นวนเกษตร เช่น สวนผสมผสานมะแขว่น ชา มะขม และพืชป่าที่ใช้ประโยชน์หรือใช้บริโภคได้หลากหลาย ดังที่พ่อหลวง ปรีชา สิริ จากหมู่บ้านหินลาดใน จังหวัดเชียงราย กล่าวว่า “หมู่บ้านผมประชากรเพิ่มขึ้นกลับมีความจำเป็นที่ต้องจัดการป่าให้ดีขึ้น มีการดูแลจัดการป่าดีขึ้นอาหารในป่าก็เพิ่มขึ้น รายได้จากป่าก็เพิ่มขึ้น ความจำเป็นในการใช้อาหารจากไร่หมุนเวียนลดลง ความจำเป็นในการใช้พื้นที่ในการทำไร่หมุนเวียนเท่าเดิมและมีแนวโน้มลดลงด้วยซ้ำไป”

นอกจากนี้ หนุ่มสาวกะเหรี่ยงรุ่นใหม่ได้ออกไปทำงานนอกชุมชน และไม่สืบทอดการทำเกษตรแบบไร่หมุนเวียนเช่นที่บรรพบุรุษทำมา เพราะสังคมเปิดมากขึ้น ทำให้ชาวบ้านมีทางเลือกในการประกอบอาชีพที่หลากหลาย บางส่วนเริ่มทำอาชีพนอกภาคเกษตร และทำอาชีพนอกชุมชน เช่นรับจ้าง รับราชการ ทำทัวร์ท่องเที่ยว ทำงานหัตถกรรม รวมไปถึงเยาวชนกะเหรี่ยงจำนวนมากออกมาเรียนหนังสือ และหางานทำในเมือง ทำให้ชุมชนขาดแรงงานที่จะทำไร่หมุนเวียน ดังนั้นจึงไม่ใช่ข้อกังวลว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรจะทำให้การทำไร่หมุนเวียนเพิ่มขึ้น หรือเกรงว่าทำให้เกิดการบุกรุกพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้น ทว่ากลับตรงกันข้าม เนื่องจากแรงงานไร่หมุนเวียนลดลงทำให้การเกษตรระบบนี้จำเป็นต้องลดการใช้พื้นที่ เช่น เชื้อข้าวที่เคยปลูกแต่ละครอบครัวในอดีตใช้ถึง 10-15 ไร่ ต่อหนึ่งแปลงต่อครัวเรือน ปัจจุบันกลับใช้เชื้อข้าวต่อแปลงเพียงแค่ 3-5 ไร่ต่อครัวเรือนเท่านั้น เพราะจากการใช้พื้นที่แบบเดิม จะใช้หนึ่งแปลงต่อครัวเรือน ปัจจุบันพบว่าพื้นที่หนึ่งแปลงดังกล่าวถูกแบ่งย่อยเป็น 4-5 แปลงในครัวเรือนของกลุ่มพี่น้องเครือญาติเดียวกัน เป็นต้น การทำไร่หมุนเวียนในปัจจุบันมีมิติของการปรับตัวที่มีรูปแบบที่หลากหลายสอดคล้องกับบริบททางเศรษฐกิจ สังคมและกระแสการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน ขณะเดียวกันก็สอดคล้องกับพลวัตของประชากรที่ไม่เคยหยุดนิ่ง มีการเคลื่อนไหวอย่างมีพลวัตตลอดเวลา

การนิยามไร่เหล่าจากข้อค้นพบของ FAO² และนักวิชาการในปัจจุบัน

ในอดีตไม่ยอมรับรูปแบบเกษตรระบบไร่หมุนเวียนว่าเป็นพื้นที่ของการเกษตร แต่มักจะเปรียบเทียบกับพื้นที่ป่าเสมอ ซึ่งในความจริงพื้นที่ไร่เหล่าของระบบไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่เกษตรมิใช่พื้นที่ป่าดังที่หลายคนเข้าใจ หรือตามที่นักป่าไม้ได้อธิพลจากแนวคิดตะวันตกในอดีตได้นิยามเอาไว้ เพื่อให้เกิดความเป็นธรรมในการประเมิน จะต้องไม่เชื่อมโยงการมองไร่หมุนเวียนเป็นพื้นที่ป่าที่เป็นการบุกเบิกป่าใหม่ แต่ต้องมองว่าระบบนี้เป็นระบบเกษตรที่มีการใช้ที่ดินของการเกษตรที่เหมือนกับการเกษตรรูปแบบอื่นๆ หรือเป็นระบบวนเกษตร

รูปแบบหนึ่งนั่นเอง การจัดการระบบไร่เหล้าถือว่ามีความสำคัญอย่างมากต่อระบบเกษตรระบบนี้ เพราะขณะที่การจัดการทรัพยากรของคนกะเหรี่ยงที่ยอมรับร่วมกันว่าจัดการเชิงอนุรักษ์ได้ดี และการจัดการระบบไร่เหล้านี้เป็นแก่นแกนของการจัดการระบบไร่หมุนเวียน เพราะปราศจากการฟื้นตัวของไร่เหล้าความสามารถในการผลิต ความอุดมสมบูรณ์ก็ย่อมนหมดไป เพราะฉะนั้นถือได้ว่าไร่เหล้าเป็นกระดูกสันหลังของระบบการจัดการไร่หมุนเวียน ขณะที่ FAO ได้นิยามมโนทัศน์ของการทำให้ป่าถูกทำลายคือ การทำให้ป่าไม้ปกคลุมเต็มไปหมดให้กลายเป็นพื้นที่ทำกินแบบเกษตรถาวร ขณะเดียวกัน FAO ได้นิยามสภาพป่าเสื่อมโทรม คือ การเปลี่ยนแปลงคุณภาพของป่าที่ปกคลุมแบบชั่วคราวมาเป็นที่ทำกินและต่อมาได้กลับมาฟื้นตัวเป็นป่าใหม่ (FAO, 1989) จากการนิยามนี้ทำให้ ประกาศว่าไร่หมุนเวียนเป็นระบบวนเกษตรระบบหนึ่งที่มีความยั่งยืนให้กับระบบนิเวศและระบบนี้ไม่ได้ทำลายป่าอย่างที่เคยเข้าใจกัน

บรรณานุกรม

- คณะกรรมการอำนวยการบูรณาการเพื่อฟื้นฟูป่าไม้ชีวิตชาวกะเหรี่ยง. 2554. แผนนโยบายและหลักปฏิบัติในการฟื้นฟูป่าไม้ชีวิตชาวกะเหรี่ยง. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, หน้า 19-29
- ประยงค์ ดอกลำไย และคณะ. 2553. การศึกษา: การเกษตรป่าและป่าชุมชนและบทบาทในการสร้างความเข้มแข็งความมั่นคงทางอาหารและการลดทอนแก๊สเรือนกระจกศึกษาที่หมู่บ้านหินลาดใน จังหวัด เชียงราย ในจากวิกฤติให้เป็นโอกาส : เกษตรแบบยั่งยืนให้ทางออกต่อคาร์บอนต่ำและมีความเสี่ยงที่น้อยนิดต่อสังคม. มุลินธิพัฒนาภาคเหนือ, หน้า 19-20
- ประเสริฐ ตระการศุภกร และคณะ. 2552. ระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน : องค์ความรู้และปฏิบัติการของกลุ่มป่าเกอจะญอในภาคเหนือของประเทศไทย เครือข่ายภูมิปัญญาชนเผ่าพื้นเมืองบนที่สูงในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้, หน้า 141-143
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2547. รายงานการวิจัยระบบการเกษตรแบบไร่หมุนเวียน : เล่ม 1 สถานภาพและความเปลี่ยนแปลง คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, หน้า 236-237
- Peter Kunstadter, E.C. Chapman, Sanga Sabhasri edited, 1978. Farmers in the forest: economic development and marginal agriculture in northern Thailand. Honolulu: East-West Center, the University Press of Hawaii.